

VISKOLCZ NOÉMI

Ulisse Aldrovandi műveinek összkiadása a 17. századból az SZTE Klebelsberg Könyvtárban

*Ulisse Aldrovandi (1522–1605)*¹

Aldrovandi 1522-ben Bolognában született, apját, aki a szenátus jegyzőjeként dolgozott, már hét évesen elveszítette. Fiatalságát leginkább az útkeresés jellemezte: többféle tanulmányba belekapott, sikertelenül keresett állást Rómában és a szülővárosában, 16 évesen zárandokútra ment Santiago de Compostelába, de a Szentföldre tervezett útjáról le kellett mondania. Végül a tudományok felé fordult, a bolognai egyetemen 1542-ben jogi doktorátust szerzett, de ezzel nem elégedett meg, hanem 1548–1549-ben Padovában orvostudományt és matematikát tanult. 1549. június 12-én három másik ismerőseivel letartóztatták Bolognában eretnokség vádjával. Ami biztos, hogy kapcsolatba került antitrinitárius és szabadgondolkodó körökkel, többek között Camillo Renatóval és Lelio Sozzinivel, utóbbinak gyakran megfordult a házában és a későbbiekben is levelezett vele.² Már másnap kihallgatták, és elsősorban a szentségekről és az egyház tanításairól vallatták. 1549. szeptember 1-jén nyilvánosság előtt kellett visszavonni nézeteit Bologna fő templomában, a San Petronióban. Ezek után rögtön Rómába küldték, ahol az Angyalvárban raboskodott, miközben az inkvizíció tovább vizsgálta az ügyét. Végül köszönhetően az új pápának és a Szentévnek, ejtették a vádat, s 1550 nyarán visszatérhetett Bolognába.³

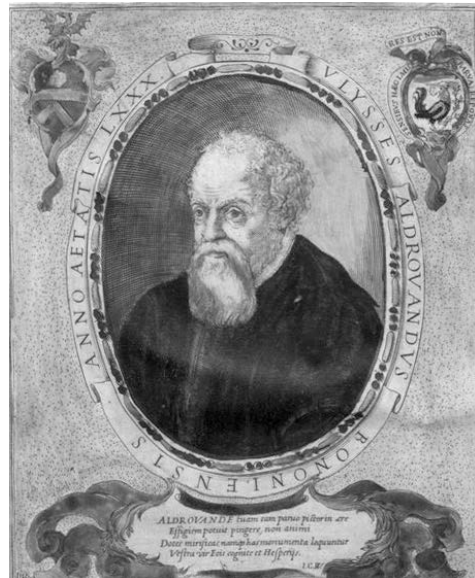
Ettől kezdve felívelt a karrierje, feltehetőleg néhány sorsdöntő találkozás is motíválta pályamódosítását: a francia orvosprofesszor Guillaume Rondelet (1507–1566) az állattannal, a botanikus Luca Ghini (1490–1556) a növénytantannal ismertette meg

¹ Aldrovandinhoz nagy a szakirodalom, de modern, átfogó monográfia nem íródott róla. Vö. MONTALENTI, Giuseppe, *Ulisse Aldrovandi = Treccani.it L'Enciclopedia Italiana* [http://www.treccani.it/enciclopedia/ulisse-aldrovandi_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/ulisse-aldrovandi_(Dizionario_Biografico)/) [letöltés: 2014. 02. 17.]; FANTUZZI, Giovanni, *Memoire della vita di Ulisse Aldrovandi*, Bologna, 1774; RIEDL-DORN, Christa, *Wissenschaft und Fabelwesen. Ein kritischer Versuch über Conrad Gessner und Ulisse Aldrovandi*, Wien, Köln, 1989, 26–30.; TUGNOLI PATTARO, Sandra, *Nota biografica = Natura Picta Ulisse Aldrovandi*, Editrice Compositori, Bologna, 2007, 612–620.

² Antonio Rotondo, *Libellistica antiromana e gruppi ereticali a Bologna = Uő., Studi di Storia ereticale del cinquecento*, Firenze, 2008, 93–134, itt 127.

³ BENTZ, Katherine, *Ulisse Aldrovandi, Antiquities, and the Roman Inquisition = Sixteenth Century Journal*, 2012, 963–983, itt 968–975.

behatóbban, így a természettudományokkal kezdett el foglalkozni. Bolognában filozófiából és orvostudományból doktorált, 1554-től a logika, később a filozófia professzora, elsősorban a természetfilozófia és természettudományok tanítása volt a feladata. 1568-tól az egyetem botanikus kertjének igazgatójaként is tevékenykedett, amely vezetése alatt vált az egyik fontos kutatóhellyé Európában. Az oktatás mellett a másik nagy szenvedélynek a gyűjtés bizonyult: palotájában egy olyan természettudományos múzeumot hozott létre, amely Itálián kívülről is vonzotta a látogatókat. A nagy köztiszteletnek örvendő tudós 1600-ban vonult vissza hivatalaitól, majd öt évvel később halt meg Bolognában. Magyarul átfogó tanulmány még nem jelent meg róla, a *De Piscibus* című művéből egy részletet lefordított Magyar László András.⁴

1. kép.

Aldrovandi portréja a De animalibus insectisből (Bologna, 1602)

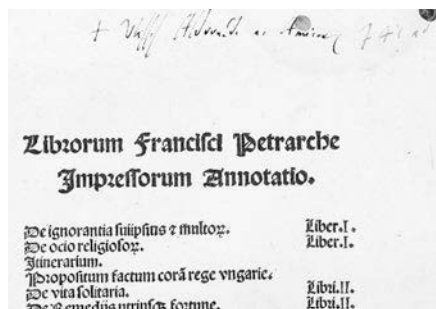
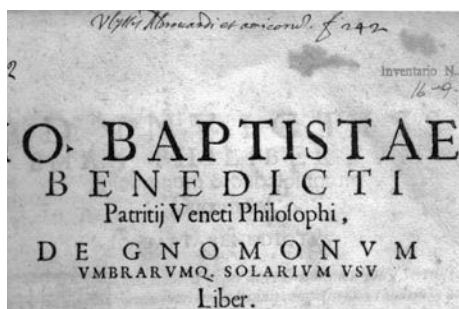
Aldrovandi múzeuma, könyvtára, kéziratok hagyatéka

Aldrovandi a Piazza Santo Stefano közelében fekvő palotájában tartotta természettudományi gyűjteményeit. 1595-re már 11 ezer tárgyból állt, növények, állatok, ásványok, 15 kötet herbárium (mintegy 7000 felragasztott növény), 8000 temperafestmény és az Aldrovandi műveinek illusztrálására szolgáló rengeteg fadúc tükrözte vissza a látható világot.⁵

Kezdetben a dolgozószobájához kapcsolódó szobában, a magánszféra és nyilvánosság határán egyensúlyozva működtette a múzeumot, és folyamatosan bővítette ajándékok, vásárlások révén. Végül látogatható, színházaszerű helyé alakította, de emellett kutatások, tudósi eszmecserek színhelyeként is funkcionált a bolognai ház. Élete alkonyán, 1603-as végrendeletében egy új koncepciót javasolt gyűjteményével kapcsolatosan az örökösöként megnevezett bolognai szenátus számára: külön helyiséget képzelt el könyveinek és kéziratainak, egy szobát

⁴ *Isten állatkertje, Válogatás a középkor és a reneszánsz állatleírásaiból*, szerk. Kádár Zoltán és Ladányi-Turóczy Csilla, Bp., 2001, 69–177.

⁵ OLM, Giuseppe, *Italian Cabinets of the Sixteenth and Seventeenth Century = The Origins of Museums. The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth-Century Europe*, ed. Oliver Impey, Arthur MacGregor, Oxford, 1985, 8.

2–3. kép.

Aldrovandi két könyvének címlapja a baráti-közösségi használatot támasztja alá

a herbáriumoknak, egyet a természeti tárgyakkal, végül egy külön szobát szánt a 66 doboz 7000 rekeszében lévő ásványoknak, köveknek, magoknak, terméseknek.⁶ Könyvtára egyébként 3900 kéziratból és nyomtatványból állt, ez a nagyságrend kiemelte a bolognait a bibliofil kortársai közül. A könyvtár szakfelosztása egészen különleges, a 28 féle kategória a középkori és humanista szemléletmód érdekes egyvelegét mutatja (külön szak szolt a főzés művészetének – „arte culinaria”).⁷ Aldrovandi folyamatosan figyelemmel kísérte, hogy milyen újdonságok jelennek meg a könyvpiacra, például a frankfurti könyvvásáron, és kereskedőket is megbízott beszerzéssel.⁸ Könyvei címlapjának jó részén ott látható a közösségi használatot bizonyító feljegyzés: *Ulyssis Aldrovandi et amicorum*.

Aldrovandi múzeuma Antonio Giganti egyházi-művészeti gyűjteménye mellett⁹ Bologna egyik nagy látványosságának számított, mindkettő nagy vonzerővel bírt a külföldi és itáliai utazók körében. Aldrovandi dokumentumai között több a látogatókról vezetett kézirat is fennmaradt. Az egyik például a rangos vendégekről készült 1566–1604 között, egy másik az „átlag” betérőkről városok és régiók szerint osztályozva (*catalogus virorum, qui visitarunt Musaeum Nostrum*).¹⁰ Ugyan végrendeletében azt kérte, hogy ezt a szokást a halála után is folytassák múzeuma őrei, de ez nem történt meg azzal a rendszerességgel, mint korábban.¹¹

⁶ FINDLEN, Paula, *Possesing Nature, Museums, Collecting, and Scientific Culture in early modern Italy*, Los Angeles, 1994, 121–122.

⁷ VENTURA FOLLI, Irene, *La natura „scritta”: La 'Libreria' di Ulisse Aldrovandi (1522–1605) = Bibliothecae selectae da Cusano a Leopradi*, ed. Eugenio Canone, 1993, Firenze, 495–506, itt 495–496.

⁸ VENTURA FOLLI 1993, i. m. 498. A különféle katalógusok és könyvrendelések a mai napig megvannak a kéziratok között, vö. <http://www.filosofia.unibo.it/aldrovandi> [letöltés: 2014. 02. 17.]

⁹ LAURENCICH-MINELLI, Laura *Museography and ethnographical collections in Bologna during the sixteenth and seventeenth century = The Origins of Museums* 1985, i. m. 17. – Giganti a pápa bolognai követének, Gabriele Paleottinak, Bologna érsekének volt a titkára.

¹⁰ FINDLEN 1994, i. m. 137–143.

¹¹ FINDLEN 1994, i. m. 144.

Aldrovandi 1603-ban Bologna szenátusára hagyta természettudományos gyűjteményét óriási könyvtárával együtt azzal a kéréssel, hogy a köz javára és hasznára fordítsák. A tárgyakat 1617-ben szállították át a *Palazzo Pubblicoba*, ahol hat szobát rendeztek be velük, és egy custost is kineveztek az élére, akinek a gyűjtemény gondozása és a látogatók bebocsátása volt a feladata, a két legjelentősebb közülük: Johann Cornelius Uterwer 1610–1619 és Bartolomeo Ambrosini 1632–1657 között.¹² A gyűjteményt 1657-ben egyesítették Ferdinando Cospi (1606–1686) bolognai nemesember múzeumával, majd egy közös tudományos-illusztrált katalógus is megjelent Lorenzo Legati tollából (*Museo Cospiani Annesso a quello del famoso Ulisse Aldrovandi*, Bologna, 1677). A tárgyak 1742-ig maradtak itt, majd a *Palazzo Poggiba*, a mai őrzési helyükre kerültek.¹³

Aldrovandi hatalmas írásos hagyatéka ma a Bolognai Egyetemi Könyvtárban található. Az elektronikus formában is elérhető katalógus¹⁴ mintegy 3500 tételnyi kéziratot tartalmaz kódexek formájában: levelezések, feljegyzések, cédulák, kiadott és kiadatlan műveinek kéziratái, könyvkatalógusok, bibliográfiák, beszédek képezik a grafomán tudós írásainak fő vonulatait.

*Aldrovandi művei és kiadásai a korai újkorban*¹⁵

Aldrovandi legelső kiadott műve csodálkozásra adhat okot: a római antik szobrokról írt humanista értekezése egy gyűjteményes kötet részeként jelent meg Rómában 1556-ban.¹⁶ Ez a korai újkorban Róma egyik legfontosabb vezetője az antikvitásban gazdag magángyűjteményekről, amelynek anyagát Aldrovandi akkor állította össze, amikor az inkvizíció döntésére várakozott.¹⁷ Ezt egy a gyógyszerrekről szóló mű követte *Antidotarii Bononiensis* címmel (Bologna, 1574). A tervezett természettudományi sorozatának első kötete azonban csak 1599-ben jött ki a nyomdából, ekkor már a 77. évében járt Aldrovandi, s mintegy 50 év kutatás és anyaggyűjtés állt mögötte. A késői publikálást anyagi természetű problémák okozhatták: a magas színvonalú illusztrációk jó része csak az 1590-es években készült el, s igen költségessé tették a kiadást. Az *Ornithologia* című művéhez tekintélyes pártfogókat sikerült megnyernie, az első kötetet VIII. Kelemen pápának, a második és harmadik kötetet a pápa bolognai követének, Alessandro Peretti bíborosnak dedikálta.¹⁸ Mindegyiküknek az *Ornithologia* egyes részei-

¹² FINDLEN 1994, i. m. 25.

¹³ LAURENCICH-MINELLI 1985, i. m. 22–23.

¹⁴ A kéziratok katalógusa az alábbi oldalon érhető el: <http://www.filosofia.unibo.it/aldrovandi> [letöltés: 2014. 02. 17.]

¹⁵ CAMPOS, Marc Filia, MAGNANI, Chiara, *Bibliografia cronologica su Ulisse Aldrovandi = Natura Picta* 2007, i. m. 620–646.

¹⁶ ALDROVANDI, Ulisse, *Delle statue romane antiche* (Róma, 1556, 1558, 1562)

¹⁷ BENTZ 2012, i. m. 975–983.

¹⁸ FINDLEN 1994, i. m. 354.

megjelentette, így egy 13 főlíókötetből álló *opera omnia* jött létre Bolognában. A sorozat a 13. kötettel, a *Dendrologiae naturalis*-szal (az új custostól, Ovidio Montalbanitól) zárult 1667–1668-ban.²³ Paula Findlen szerint Aldrovandi művei a 17. században lezajló tudományos forradalom következtében az 1670-es évekre elvesztették a jelentőségüket, feltehetőleg ez volt az oka, hogy 1670 után újabb kéziratok (például a *Dendrologiae*n kívüli más növénytaniak) már nem kerültek nyomtatásra Bologna városának finanszírozásával.²⁴ Az Aldrovandi-művek nyomdai szempontból Bolognán kívül még egy európai városban örvendtek népszerűségnek, Frankfurt am Mainban, ahol a madarakról, rovarokról, halakról szóló legfontosabb köteteit több alkalommal is utánnymták 1613–1640 között a különben ismeretlen Johann Thaller közreműködésével.

Aldrovandi könyveiben több száz egész oldalas vagy kisebb állatábrázolás található annak a komoly művészeti műhelynek köszönhetően, amely megbízásából működött. Felismerve a vizualitás jelentőségét az állat- és növénytanban, a bolognai tudós kifejezetten ragaszkodott a jó minőségű, megfigyeléseken alapuló, a korábbi kiadványok sematikus ábráitól eltérő illusztrációkhoz. Rajzolókat, festőket, metszőket alkalmazott gyűjteménye darabjainak megőrkítéséhez: a firenzei Lorenzo Beninit, a frankfurti Cornelius Svintust (Schwindt), a veronai Jacopo Ligozzit, Giovanni Nerit, a nürnbergi Christoforo Coriolanót.²⁵ A legnagyobb név kétségtelenül a festő Ligozzié (1547–1627) a sorban, ő előbb a Habsburgok bécsi udvarában, majd 1577-től a Medicieknek dolgozott udvari művészként, növény- és állatfestményei, miniatúrái élethűség és részletgazdagság tekintetében a kortársakat is lenyűgözték.²⁶

Giuseppe Olmi beclése szerint Aldrovandi élete során legalább 8000 rajz, illetve festmény készült – ezek egyben a művei illusztrációi alapját is képezték –, közülük nagyjából háromezret ma is a bolognai Biblioteca Universitariában őrznek,²⁷ és 2006-ban Aldrovandi halálának 400. évfordulójára a teljes gyűjteményt digitalizálták.²⁸ A tudós műveinek képi világa nagy hatással volt a következő évszázadok állattani ábrázolásaira.

(Bologna, 1640); *Monstrorum historia cum Paralipomenis historiae omnium animalium* (Bologna, 1642); *Musaeum metallicum* (Bologna, 1648)

²³ *Dendrologiae naturalis scilicet arborum historiae libri duo* (Bologna, 1667)

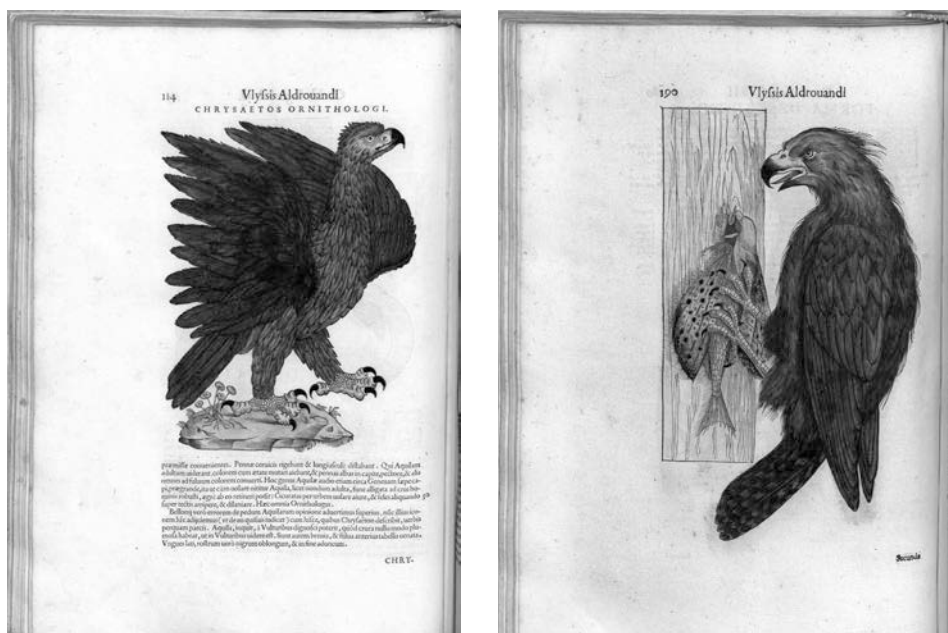
²⁴ FINDLEN 1994, i. m. 26.

²⁵ OLMI, Giuseppe, *Osservazione della natura e reffigurazione in Ulisse Aldrovandi (1522–1606)* = Uő., *L'Inventario del mondo: Catalogazione della natura e luoghi del sapere nella prima eta moderna*, Bologna, 1992, 61–90.

²⁶ BORTOLOTTI, Luca, *Iacopo Ligozzi = Treccani.it L'Enciclopedia Italiana* [http://www.treccani.it/enciclopedia/iacopo-ligozzi_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/iacopo-ligozzi_(Dizionario_Biografico)/) [letöltés: 2014. 02. 17.]

²⁷ NERI, Janice, *The Insect and the Image, Visualizing Nature in Early Modern Europe 1500–1700*, Minneapolis, 2011, 32–33.

²⁸ A digitalizált kódexek a következő címen találhatóak: www.filosofia.unibo.it/aldrovandi/ [letöltés: 2014. 02. 17.]

5–6. kép.

Illusztrációk az Ornithologia első kötetéből (Bologna, 1599)

Aldrovandi magyar kapcsolatai

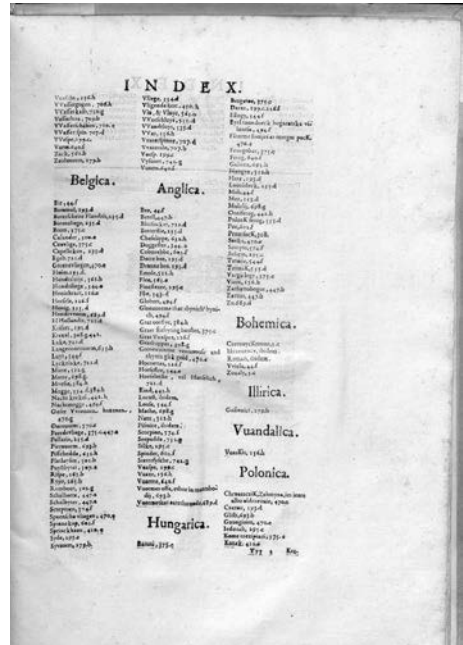
Aldrovandi magyar kapcsolatairól Ubrizsy Savoia Andrea tárta fel a legtöbb adatot a kéziratok alapján.²⁹ Aldrovandi – ahogy fentebb említettem – dokumentálta a hozzá érkező látogatókat, így a magyarokat is: Kakas Istvánt, Kecskés Andrást, Debreceni Jánost, Jordán Tamást, a pozsonyi Georgius Purkirschert, „baro Mechonick Ladislaus a Kemeni”-t, Berzeviczy Mártont, Kubinyi Lászlót.³⁰ Többségük a bolognai egyetemen tanult rövidebb-hosszabb ideig.³¹ Egy-két magyar tanítványával a későbbiekben is tartotta a kapcsolatot, információikat felhasználta műveiben. Közülük a legtöbbször Balsarátí Vitus Jánost idézi, aki 1558-ban Bolognában éppen az Aldrovandi elnöklésével tette le vizsgáját, s fejezte be orvosi tanulmányait rendkívül sikeresen.³²

²⁹ UBRIZSY SAVOIA Andrea, *Olasz–magyar botanikai kapcsolatok a nagyszombati egyetem megalapításáig* (1635), Pécs, 2002, 227–244.

³⁰ UBRIZSY SAVOIA 2002, i. m. 241–242.

³¹ Veress Endre adataira szerint Jordán Tamás 1564-ben, Kakas István 1584-ben, Kecskés András 1586-ban tanult Bolognában, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai 1221–1864*, kiad. Veress Endre, Bp., 1941, 101, 110–111.

³² RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Balsarátí Vitus János magyar orvosdoktor a 16. században = Orvostörténeti Közlemények*, 78–79(1976), 13–42, itt 24–25; UBRIZSY SAVOIA 2002, i. m. 228.

7–8. kép.

Illusztráció a *De animalibus insectis*ből (Bologna, 1602),
a legtöbb magyar szót tartalmazó műből, illetve az *Index a magyar szavakkal*

Balsarát nemcsak Aldrovandit tájékoztatta botanikai-állattani és egyéb érdekességekről, hanem másik kedves tanárát, a zürichi Conrad Gesnert is (vagy Aldrovandi átvette Gesner történeteit). A másik Aldrovandival levelezésben álló orvos az erdélyi Jordán Tamás volt.³³ A bolognai professzor kéziratjai között az egyik Magyarország hőfürdőit írta le, valószínűleg ezt is valamelyik ismerősétől kaphatta.³⁴

Magyar szavak és magyar vonatkozások Aldrovandi műveiben

A bolognai tudós több könyvét egy szinonima-jegyzék zárja. Ezekben az adott tárgykör latin szavainak idegen nyelvű megfelelőjét gyűjtötte össze, sokszor akár 10–12 nyelven, köztük magyarul is.

A magyar kifejezésekre már Tolnai Vilmos is felfigyelt, aki úgy vélte, hogy

³³ UBRIZSY SAVOIA 2002, i. m. 243–244.; UBRIZSY SAVOIA, Andrea, *Some aspects of Clusius' Hungarian and Italian relations = Carolus Clusius. Towards a cultural history of a Renaissance naturalist*, ed. by Florike Egmond, Paul Hofstijzer, Robert P. W. Visser, Amsterdam, 2007, 274.

³⁴ <http://www.filosofia.unibo.it/aldrovandi> [letöltés: 2014. 02. 17.] Ms 136/02 *Thermae Baudenses Ungariae*.

Aldrovandi fő forrása Calepinus szótára volt, illetve Conrad Gesner, aki viszont Pesthy Gábor *Nomenclaturáj*át használta – vagyis nyelvtörténeti értéke nincsen.³⁵ Gesner *Historia Animalium* (Zürich, 1551–1558) című könyvében valójában közel sincs ennyi magyar szó,³⁶ tehát Aldrovandinak más forrása is kellett, hogy legyen, talán Calepinuson is túl.

Magyar kifejezések Aldrovandi műveiben

Mű címe	Magyar kifejezések az indexben
<i>De Animalibus insectis libri septem</i> (Bologna, 1602)	31 magyar szó Baroni, Bergetoe, Daras, Eliegy, Eyel tuundoeck bogaratska, villantso, Fäterme fonijes es merges pock, Fenegobar, Fereg, Galisza, Hangya, Here, Louoldeck, Meh, Mez, Molzlij, Ószifereg, Palozk ferog, Poc, Pruutsock, Saska, Scorpio, Seliem, Tetuue, TzimaK, Vargo legy, Viasz, Zarhattobogor, Zaruas, Zu
<i>Ornithologiae tomus alter</i> (Bologna, 1600)	1 magyar szó Tschásarmadar
<i>De Reliquis Animalibus exanguibus libri quatuor</i> (Bologna, 1606)	3 magyar szó Rack, DrágaKo, Gyongy ibidem
<i>De piscibus libri V. et de cetis lib. unus</i> (Bologna, 1612–1613)	7 magyar szó Acchia, Czompo, Geczyge, Harcha, Kolcz, Tock, Tuck ibidem

Néhány magyar vonatkozású hírt is bedolgozott könyveibe, ezek minősége, mélysége nem mutat különösebb tájékozottságot Magyarország iránt. A *Serpentum et draconum historiae libri duo* című művében egy kígyókkal kapcsolatos morbid eseményről számolt be: Magyarországon a Tisza folyó mellett történt, hogy emberek gyomrában kígyók nőttek, s több mint 3000 ember eltűnt ennek következtében.³⁷ Honnan szerezhetett tudomást Aldrovandi erről a rémhírről? Egrészt német nyelvterületen több *Neue Zeitung* is tudósított róla, másrészt kortársak is felhasználták a történetet.³⁸ Az egyik Dillingenben kiadott német röplap képpel

³⁵ TOLNAI Vilmos, *Aldrovandi magyar szavai = Magyar Nyelv*, 1918, 143–144.

³⁶ ENTZ Géza, *Magyar vonatkozások Gesner Konrád állattani munkájában = Magyar Nyelv*, 1918, 60–62.

³⁷ ALDROVANDI, Ulisses, *Serpentum et draconum historiae libri duo* (Bologna, 1640), 16., majd megismétli még egyszer a 414. oldalon is a történetet.

³⁸ TÓTH G. Péter, *Tárgyak, férgek, démonok, Társadalmi válságtünetek és demonológiai diagnózisok a kora újkori Magyarországon = Korall*, 35(2009), 5–42, itt 22–23.

is érzékeltette, ahogy 1564-ben Szikszón az emberekből kígyók másztak ki, sőt, egy nemes lánynak a gyomrát felvágva két vipera bukkant elő, és a lány szörnyű kínok között meghalt. Idézik a környékbeli nemest, Bebek Ferencet, aki szerint több mint 3000 ember halt meg a kígyók miatt.³⁹

Más magyar híreket a szörnyekről szóló könyvében tett közzé. Itt a *Praesagia* fejezetben tizenkét olyan szörnyalakot mutatott be, akik megjelenésükkel figyelmeztették környezetüket a várható kellemetlen eseményekre. Az 1577-ben Budán látott szörnynek a négy karja és patás lábai mellett a törzséből nőttek ki szárnyai, emberfején pedig szamárfülek éktelenkedtek.⁴¹ Ugyanitt egy másik fejezetben a születés kori rendelleniségek egyik példjaként idézte azt az 1565-ös Szönyön történt esetet, amikor egy csecsemő elefántfejvel jött világra.⁴² Az ilyen típusú csodákkal, szenzációkkal kapcsolatos információk számos hasonló jellegű mű-

9–10. kép.

Röplap a szikszói kígyójárványról: Neue Zeitung im Land zu Hungern (Dillingen, 1564)⁴⁰
A szárnyas, négykezü szörny Budáról Aldrovandi Monstrorum Historia című könyvében

³⁹ KÓSSA Gyula, *Kígyó az emberben = Ethnographia*, 19(1908), 274–281, itt 279–281.

⁴⁰ A röplap hasonmás kiadása: *A kereszténység védőbástyája, Magyar Művelődéstörténet*, 3. kötet, szerk. Lukinich Imre, Bp., é. n., 403.

⁴¹ ALDROVANDI, Ulysses, *Monstrorum Historia* (Bologna, 1642), 374.; CZEIZEL Endre, SIBELKA Perleberg Artúr, *Ulysses Aldrovandi 1642-ben kiadott „A torzszülöttek története” című művének ismertetése és értékelése = Orvostörténeti Közlemények*, 32(1986), 9–36, itt 21.

⁴² ALDROVANDI 1642, i. m. 430–431.; CZEIZEL, SIBELKA 1986, i. m. 24.

ben, antológiában előfordultak a korban, Aldrovandi is sok mindent átvett forrás-megjelöléssel vagy anélkül az általa olvasott és kompilált könyvekből, bár nem teljesen kizárható, hogy korábbi magyar tanítványai (Balsaráti Vitus és Jordán) is közvetíthettek neki érdekesebb információkat: naplójában megemlíti például Balsaráti Vitust a kígyókkal kapcsolatban.⁴³

Aldrovandi kötetei a Klebelsberg Könyvtárban

A szegedi Klebelsberg Könyvtárban az Ambrosini gondozta összkiadás 13 kötetéből 12 található. Az azonos minőségű, világos színű, kemény táblás pergamen kötések bordázott gerincén legalul feltűnő nagy fekete *H* jelzések a kötetek összetartozását jelentik. A kötetek többségében a címlap tetején ugyanaz a barna tollas possessor bejegyzés látható: *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*.

1. De Animalibus insectis libri septem cum singulorum iconibus ad vivuum expressis, Bononiae apud Clementem Ferronium 1638 (1644), pp. 767,
jelzet: RD 757
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
2. De Reliquis Animalibus exanguibus libri quatuor, post mortem eius editi Nempe De mollibus, crustaceis, testaceis, et zoophytis, Bononiae, sumptibus Marci Antonij Bernie, typis Io. Baptistae Ferronij, 1642 (1654), pp. 593.
jelzet: RD 758
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
3. De piscibus libri V. et de cetis lib. unus Ioannes Cornelius Uterverius... collegit, Marcus Antonius Bernia in lucem restituit, Bononiae, apud Nicolaum Thebaldinum 1638 (1644), pp. 718.
jelzet: RD 759
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
4. De Quadrupedibus digitatis viviparis libri tres et de quadrupedibus digitatis oviparis libri duo, Bartholomaeus Ambrosinus... collegit, sumptibus M. Antonij Berniae, apud Nicolaum Tebaldinum, 1645 (1645), pp. 732.
jelzet: RD 760
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
5. De Quadrupedibus Solidipedibus volumen integrum, Ioannes Cornelius Uterverius... collegit et recensuit, Marcus Antonius Bernia in lucem restituit, apud Nicolaum Tebaldinum, Bononiae, 1639 (1649), pp. 494.
jelzet: RD 761

⁴³ UBRIZSY SAVOIA 2002, i. m. 232.

- possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
6. Monstrorum Historia cum paralipomenis historiae omnium animalium, Bartholomaeus Ambrosinus... labore, et studio volumen composuit, Marcus Antonius Bernia in lucem edidit proprijs sumptibus, typis Nicolai Tebaldini, Bononiae, 1642, pp. 748., + Bartholomaeus Ambrosinus, *Paralipomena Accuratissima Historiae omnium animalium*, Bononiae, Typis Nicolai Tebaldini, 1642, pp. 159.
jelzet: RD 762
possessor: nincs
7. Musaeum metallicum in libros IIII distributum, Bartholomaeus Ambrosinus... labore et studio composuit. Cum indice copiosissimo, Marcus Antonius Bernia proprijs impensis in lucem edidit, typis Io. Baptistae Ferronij, 1648, pp. 979.
jelzet: RD 763
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
8. Ornithologiae, Hoc est de avibus historiae libri XII., Bononiae sumptibus Marci Antonij Berniae apud Nicolaum Tebaldinum 1646 (1645), pp. 893,
jelzet: RD 764
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
9. Ornithologiae Tomus alter, sumptibus m. Antonij Berniae, 1645 (Typis Io. Baptistae Ferronij, 1652), pp. 862.
jelzet: RD 764a
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
10. Ornithologiae (hiányzik a címlap), pp. 560
jelzet: RD 764b
possessor: nincs
11. Quadrupedum omnium bisulcorum historia, Ioannes Cornelius Uterverius Belga colligere incaepit. Thomas Dempsterus... perfecte absoluit, Marcus Antonius Bernia Denuo in lucem edidit Bononiae apud Io. Baptistae Ferronii, 1642 (1653), pp. 1040
jelzet: RD 765
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*
12. Serpentum et draconum historiae libri duo, Bartholomaeus Ambrosinus... summo labore summo labore opus concinnavit... cum indice memorabilium, Bononiae sumptibus Marci Antonij Bernia Ex Typographia Clementis Ferronij, 1640, pp. 427.
jelzet: RD 766
possessor: a metszetes címlap tetején *Ex libris Ser(enissi)m(i) Sigismundi Francisci Archiducis Austriae*

A 17. századi tulajdonos: Sigmund Franz főherceg

A 12 kötet tulajdonosa a bejegyzések szerint a tiroli Habsburg-főherceg, Sigmund Franz (1630–1665) volt. A Habsburgok tiroli ága a 16–17. században elsősorban jó itáliai kapcsolatairól és nagyszerű gyűjteményeiről volt ismert. Tiroli II. Ferdinánd (1529–1595) az Innsbruck közelében fekvő ambrasi kastélyban hozta létre sokrétegű Kunst- und Wunderkammerét,⁴⁴ a 17. századi utódok – köztük unokaöccse, V. Lipót – pedig a festményekért és az operákért rajongtak, talán a Mediciekkal szoros rokoni kapcsolataiknak is köszönhetően. Amikor V. Lipót 1632-ben meghalt, a tartományait feloszthatatlannak nyilvánította végrendeletében, így két fia közül az elsőszülöttre, Ferdinand Karlra a kormányzás, a fiatalabbra, Sigmund Franzra (1630–1665) pedig az egyházi pálya várt. Sigmund egy darabig együtt nevelkedett bátyjával, majd jezsuita kollégium befejezése után fiatalon egyházi pozíciókba került: 1644-ben Gurk, egy évvel később Augsburg püspökének nevezték ki, majd a salzburgi püspök mellé rendelték.⁴⁵ Bátyja hirtelen bekövetkezett, himlő okozta halála 1662-ben azonban átrajzolta a pályáját. Mivel Ferdinand Karlnak az Anna de’Medicivel kötött házasságából nem született fiú utód, így ő lett a tartomány ura. Annak érdekében, hogy a tiroli ágat tovább vigye, házasságra kívánt lépni a sulzbachi örgróf lányával, ám ekkor egy váratlan fertőzés őt is elvitte. Ezzel a Habsburgok tiroli ága kihalt 1665-ben, a hatalom a fiatal rokonra, I. Lipótra szállt.⁴⁶

Az Aldrovandi-művek kiadási évei (többnyire az 1640-es évek) és a főhercegség időpontja (1662–1665) – amikor a bejegyzések keletkeztek – közötti

11. kép.
Ismeretlen, Sigmund Franz
tiroli főherceg portréja, 1660-as évek

⁴⁴ SCHEICHER, Elisabeth, *Die Kunst- und Wunderkammern der Habsburger*, Innsbruck, München, 1979; SCHEICHER, Elisabeth, *The collection of Archduke Ferdinand II at Schloss Ambras, its purpose, composition and evolution = The Origins of Museums, The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth-Century Europe*, ed. by Oliver Impey, Arthur MacGregor, Oxford, 1985, 29–38.

⁴⁵ RAUCH, Margot, *Sigmund Franz = Ferdinand Karl, Ein Sonnenkönig in Tirol*, Ausstellungskatalog – Schloss Ambras, Innsbruck, 25. Juni–1. November 2009, hrsg. von Sabine Haag, 28–29.

⁴⁶ *Uo.* 61–62

szük időszávot tekintve Sigmund Franz valószínűleg a kötetek első tulajdonosa volt. Possessor bejegyzését tartalmazó más könyvekről nem találtam adatot, mint ahogy gyűjteményeiről, könyvtáráról sincsenek közzétett források, így a könyvek útja a Klebelsberg Könyvtárig csak nehezen rekonstruálható. A tiroli Habsburgok Innsbruckban, Ambrasban és más kastélyokban található vagyona – bizonyos kivételektől eltekintve – helyben maradt. Ilyen kivétel volt, hogy Sigmund Franz halálát követően az ambrasi könyvtár legértékesebb darabjait, összesen 583 kéziratot és 1489 nyomtatványt a császári könyvtárba vitetett I. Lipót, a többit az adott rezidenciában őrizték.⁴⁷ 1746-ban, amikor az innsbrucki közkönyvtárat megnyitották, az állományát részben az egykori főhercegi, azaz az ambrasi és innsbrucki könyvtárakból képezték Mária Terézia utasítására. Mivel Sigmund Franz főherceg Aldrovandi-köteteiben sem a császári, sem az innsbrucki könyvtár tulajdonjegyei (bejegyzés, pecsét) nincsenek benne, így az feltételezhető, hogy magánkézben voltak évszázadokon keresztül, s egy privátgyűjtemény felszámolásakor vásárlással kerülhettek Magyarországra.

A 20. századi tulajdonosok

A 12 kötetben lévő pecsétek a könyvek 20. századi sorsára is rávilágítanak.

I. A Kir. József Műegyetem Állattani Tanszéke

A Királyi József Műegyetem 1871-ben nyerte el az egyetemi státuszt,⁴⁸ a neve egy szervezeti megújulás után 1934-ben Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre változott.⁴⁹ A pecsétet tehát ebben az időszakban üthették a kötetekbe. A Műegyetem központi könyvtára mellett kari és tanszéki könyvtárakat is fenntartottak, ez utóbbiak – így tehát az Állattani Tanszéke is – elsősorban professzoraik vásárlásaiból és hagyatékaiból gyarapodtak.⁵⁰ Az egyes tanszékek és azok könyvtárainak történetéről nincsenek további adatok. Forrásokkal alá nem támasztható, így csak óvatos feltevés, hogy az Állattani Tanszéknek a munkatárs-professzor Entz Géza ajándékozta a 12 kötetet. Entz 1889-től tanított a műegyetemen zoológiát,⁵¹ és hogy Aldrovandi munkásságát ismerte, azt jól érzékelteti, hogy az egyik tanulmányában Aldrovandi 1638-as *De Piscibus* című művéből idéz, s dicséri annak illusztrációit.⁵² 1907-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Természettudományi Társulat

⁴⁷ IRBLICH, Eva, *Die Ambraser Handschriften in Wien, Wege in den Jahren 1665, 1806 und 1936 = Natur und Kunst, Handschriften und Alben aus der Ambraser Sammlung Erzherzog Ferdinands II. (1529–1595)*, hrsg. von Alfred Auer, Eva Irblich, Wien, 1995, 20–23.

⁴⁸ MÓRA László, *A Műegyetemi Könyvtár története 1848–1948*, Bp., 1971, 43.

⁴⁹ MÓRA 1971, i. m. 131.

⁵⁰ MÓRA 1971, i. m. 132–133.

⁵¹ KARL János, *Id. Entz Géza emlékezete = A Természet*, 1920, 190.

⁵² ENTZ Géza, *A hatodik érzékről = Természettudományi Közlöny*, 1898, 1–15, itt 7.

delegáltjaként részt vett az Aldrovandi-ünnepségen Bolognában. A háromnapos rendezvényről írt beszámolójában említést tesz Aldrovandi műveinek 17. századi fölióköteteiről.⁵³

2. M. Kir. Ferenc József Tudomány Egyetem Könyvtára Szeged

A Ferenc Józsefről elnevezett szegedi egyetemen – miután az 1. világháború után az országgyűlés itt jelölte ki a kolozsvári egyetem új helyét – 1921. október 9-én indult meg az oktatás. Mivel a könyvtár Kolozsvárott maradt, Szegeden egy új egyetemi könyvgyűjtemény fejlesztését kellett elkezdeni. A két világháború közti időszakban a nagy budapesti könyvtárak fölös példányaiból, valamint magánadományok révén növekedett az állomány.⁵⁴ Mivel az egyetem 1940-ben Horthy Miklós nevét vette fel, ezért a pecsét alapján az 1921–1940 közötti évekre kell tenni a 12 kötet bevételezését. Ennél pontosabban is meghatározható azonban az Aldrovandi-művek egyetemi könyvtárba kerülése, a kötetek hátuljában ugyanis egy másik pecsét is található, amely az évkört jelöli meg: 1932/33.⁵⁵

3. József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára

Ez a pecsét a szegedi egyetem névváltozását mutatja (1962–2000 között hívták József Attila Tudományegyetemnek), a kötetek tehát 1932–1933 óta folyamatosan az állományba tartoznak.

A fenti adatok összegzéseként az állapítható meg, hogy az értékes sorozat 1932–1933 folyamán került Szegedre, közvetlenül a Királyi József Műegyetem Állattani Tanszékéről.

Aldrovandi a magyarországi olvasmánytörténetben a korai újkorban

Átvizsgálva a 16–17. századi könyvkultúra forrásait egyértelműen megállapítható, hogy Aldrovandi művei nem terjedtek el széles körben a magyar könyvtárakban. Néhány katolikus intézmény ugyan rendelkezett a majdnem teljes sorozattal, de például magánkönyvtárakban csak elvétve fordult elő egy-egy műve, leginkább a 17. században legtöbbször kiadott, madarakat tárgyaló három kötet. A nagyszombati jezsuiták gazdag állományában 1632-ben az *Ornithologia* három kötetének két különböző (bolognai és frankfurti) kiadása is megvolt, és ezen

⁵³ ENTZ Géza, *A bolognai Aldrovandi-ünnep = Természettudományi Közlöny*, 1907, 467–472. (Bolognában egyébként már a budapesti Tudományegyetemet képviselte, nem a Műegyetemet)

⁵⁴ MADER Béla, *Az Egyetemi Könyvtár az október, kutató és tanulmányi munka szolgálatában = A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*, szerk. Rác Béla et alia, Szeged, 1999, 477–492, itt 478–479.

⁵⁵ A dátum melletti számok 1667-től 1682-ig tartanak, s feltehetőleg az ebben a tanévben 1667.-ként (és így tovább) bevételezett kötetet jelentették. Az első kötéstáblára felragasztott címkén még ez áll: *M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Könyvtára Szegeden 26151*.

kívül szinte az összes később kiadott Aldrovandi-mű is.⁵⁶ Hasonló tapasztalható az esztergomi érsekség könyvtárában is, ahol az 1674-es katalógusban az orvosi szakba osztva található 11 mű.⁵⁷ Ezekkel szemben a pozsonyi jezsuita kollégium könyvei között 1663-ban csupán a legkorábbi, művészeti tárgyú Aldrovandi-értekezés volt meg (*Antiquitates Romae in alba membrana in 8 Venetiis 1562*).⁵⁸

A magángyűjtők közül Csáky István igazából említésre méltó, akinek szintén 11 műve volt a bolognai tudóstól.⁵⁹ Csáky szepesvári könyvtárának különlegeségére, egyediségére Monok István is utalt, s bár az 1671-es katalógus feltehetőleg nem teljes, így is egy érdeklődő, nyitott szellemiségű főúr műveltségének a lenyomata.⁶⁰ Forgách Ferenc,⁶¹ Zrínyi Miklós⁶² és Esterházy Pál a madarokról szóló három kötethez jutott hozzá.⁶³ Johann Heinrich Bisterfeld, Erdélyben élő német tudós a *Musaeum Metallicummal*,⁶⁴ Johann Heinrich Friedrich soproni orvos 1667-ben három meg nem nevezett művel rendelkezett.⁶⁵

A korai újkor folyamán Magyarországon latin vagy magyar nyelvű tudományos állattani művet egyáltalán nem adtak ki – eltekintve Apáczai Csere János *Magyar Enciklopédiájának* vonatkozó fejezetétől –,⁶⁶ ezért van nagy jelentősége, hogy a külföldi ilyen témájú modern vagy kevésbé modern irodalomból mi ért el magyar olvasókhoz. Az első magyar nyelvű állattan egyébként 1702-ben jelent meg Miskolci Csulyak Gáspár fordításában *Egy jeles vad-kert* címmel Lőcsén.⁶⁷

⁵⁶ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, II. Nagyszombat 1632–1690*, kiad. Farkas Gábor Farkas, Szeged, 1997 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/2), 42., 47. és 165.

⁵⁷ *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726*, kiad. Zvara Edina, Szeged, 2001 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/1), 61. és 92.

⁵⁸ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár*, kiad. Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András, Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/1), 240 (rosszul átírva: *Ulyssis Ornit Theologia*).

⁵⁹ *Magyarországi magánkönyvtárak 1588–1721*, kiad. Varga András, Farkas Gábor, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Szeged, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2), 63.

⁶⁰ MONOK István, *A művelt arisztokrata, A magyarországi főnemesség olvasmányai a 16–17. században*, Budapest, Eger, 2012, 254–259.

⁶¹ *Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740*, kiad. Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi, Bp., 2009 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4), 38.

⁶² *Magyarországi magánkönyvtárak 1588–1721*, i. m. 32.

⁶³ *Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740*, i. m. 240.

⁶⁴ VISKOLCZ Noémi, *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) bibliográfia, Johann Heinrich Bisterfeld könyvtára*, Budapest, Szeged, 2003 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, VI), 164.

⁶⁵ *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721*, kiad. Grüll Tibor, Keveházi Katalin, Kovács László József, Monok István, Ötvös Péter, G. Szende Katalin, Szeged, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/1), 289.

⁶⁶ APÁCZAI CSERE János, *Magyar Encyclopaedia* (Utrecht, 1653), 7. fejezet

⁶⁷ STIRLING János, *Utószó = Üő., Egy jeles vad-kert Avagy az okatlan állatoknak historiája Mis-*

Csulyak a német evangélikus teológus Wolfgang Franz könyvét ültette át magyarra, aki viszont részben Aldrovandit is felhasználta forrásként.⁶⁸

VISKOLCZ, NOÉMI

Édition complète du 17e siècle des oeuvres d’Ulisse Aldrovandi dans la Bibliothèque Klebelsberg de l’Université des Sciences de Szeged

Ulisse Aldrovandi de Bologne était un des plus importants naturalistes du 16e siècle, qui, à côté de son activité d’enseignement de faculté, avait également dirigé le jardin botanique de l’institution. Dans sa maison, il avait installé son fameux musée de sciences naturelles, qui à l’époque, était une des curiosités de Bologne. De nombreux Hongrois l’avaient également visité, comme István Zalkeményi Kakas, János Balsaráti Vitus, Tamás Jordán

Les ouvrages zoologiques de Aldrovandi n’ont été publiés qu’à la fin de sa vie, puisque les illustrations de très haut niveau y destinées – oeuvres de tout un atelier – avaient extraordinairement élevés les frais de l’édition.

Au milieu du 17e siècle, la ville de Bologne avait contribué à l’édition complètes des oeuvres de Aldrovandi en 13 volumes, plusieurs manuscrits du savants a été publié à cette occasion la première fois. Dans certains ouvrages on peut lire des glossaires hongrois, oubien des histoires hongroises. Des 13 volumes de l’édition opera omnia, aujourd’hui on trouve 12 dans la Bibliothèque Klebelsberg de Szeged. Selon les notes de possession, les livres avaient été en propriété de l’archiduc Sigmund Franz, le dernier descendant mâle de la branche de Tirol des Habsbourg. Les volumes ont été acquis par la Chaire de Zoologie de l’École Polytechnique Royale Joseph vers la fin du 19e ou début du 20e siècle. A la Bibliothèque universitaire de Szeged ils sont arrivés au cours des années 1932–1933, selon toute vrassemblance par voie de donation.

kolcz Gáspár által, sajtó alá rend. Stirling János, Bp., 1983 (Magyar Hirmondó), 479–502, itt 497; KABÁN Annamária, *A magyar tudományosság kezdete*, Keresztény Magvető 110(2004), 209–216, itt 214.

⁶⁸ STIRLING, *Glosszárium*, i. m. 505. Franz *Historia Animalium Sacra* című munkája 1612-ben jelent meg először, a 17. században többször kiadták, a tudományos jelentősége – lévén kompiláció – csekély.